

УДК 502-047.44:613.84 (477.46)

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.6-63.6>

ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО ТЮТЮНОПАЛІННЯ ТА ВИКОНАННЯ УМОВ АНТИТЮТЮНОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Папач В. В.¹, Жицька Л. І.², Хоменко О. М.², Бондаренко Ю. Г.¹, Свояк Н. І.²¹ Державна установа «Черкаський обласний центр контролю та профілактики хвороб
Міністерства охорони здоров'я України»
вул. Захисників України, 3, 18005, м. Черкаси² Черкаський державний технологічний університет
бульв. Шевченка, 460, 18006, м. Черкаси
zhytska_lyudmila@ukr.net, o.khomenko@chdtu.edu.ua,
vladimir.papah@gmail.com, bond.53@ukr.net, n.svoiak@chdtu.edu.ua

У статті розглянуто актуальні питання впливу тютюнопаління на навколишнє середовище та здоров'я населення міста Черкаси і Черкаської області, наведено екологічну оцінку даної проблематики. Обґрунтовано важливість обізнаності населення регіону стосовно антитютюнового законодавства, а також викладено результати соціологічних досліджень щодо ставлення респондентів області до тютюнопаління та виконання умов Закону України № 2899-IV «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення». Зазначено, що рівень дотримання антитютюнового законодавства в Черкаській області у 2025 році залишається незадовільним із порушеннями у 80 % обстежених об'єктів. Встановлено, що на 43 % територій вокзалів та автостанцій відсутні графічні знаки про заборону куріння, а на 83,7 % – немає відповідного тексту; випадки куріння зафіксовано у 56,7 %. Факти куріння на дитячих майданчиках спостерігалися у 29,3 % випадків. Серед обстежених навчальних закладів у 79,3 % випадків попередження про заборону куріння не відповідає вимогам чинного законодавства. У 63 % випадків точки продажу тютюнових виробів розміщені біля зупинок транспорту, а 15,6 % – поблизу закладів освіти. Такі умови сприяють поширенню тютюнопаління, особливо серед осіб шкільного віку та не сприяє зниженню вживання тютюнових виробів. Розроблено рекомендації для покращення ситуації з обізнаністю мешканців Черкаської області із законодавством України, а також стимулювання роботи місцевих органів влади у формуванні стратегій і заходів для покращення ситуації із тютюнопалінням та сприятимуть здоровому способу життя населення регіону. *Ключові слова:* екологічна оцінка, тютюнопаління, антитютюнове законодавство, анкетування респондентів, вплив на здоров'я, рекомендації для покращення ситуації.

Ecological assessment of the attitude of the population of Cherkasy region towards tobacco smoking and implementation of the conditions of anti-tobacco legislation. Papach V., Zhytska L., Khomenko O., Bondarenko Yu., Svoiak N.

The article considers the current issues of the impact of tobacco smoking on the environment and health of the population of the city of Cherkasy and Cherkasy region, and provides an ecological assessment of this issue. The importance of awareness of the region's population regarding anti-tobacco legislation is substantiated, and the results of sociological research on the attitude of respondents in the region to smoking are also presented and fulfillment of the terms of the Law of Ukraine № 2899-IV "On measures to prevent and reduce the use of tobacco products and their harmful effects on the health of the population". It is noted that the level of compliance with anti-tobacco legislation in the Cherkasy region in 2025 remains unsatisfactory, with violations in 80 % of the surveyed facilities. It was found that 43 % of train and bus stations lack graphic signs prohibiting smoking, and 83.7 % lack appropriate text; smoking incidents were recorded in 56.7 %. Smoking incidents on playgrounds were observed in 29.3 % of cases. Among the surveyed educational institutions, in 79.3 % of cases, the warning about the prohibition of smoking does not meet the requirements of current legislation. In 69 % of cases, there is no graphic sign, and in 79.3 % there is no corresponding text about the prohibition of smoking. Regarding tobacco sales points, 63 % of them were located near transport stops, and 15.6 % were located near educational institutions. Such conditions contribute to the spread of cigarette smoking, especially among school-age children, and do not contribute to reducing tobacco use. The authors of the article have developed recommendations to improve the situation with the awareness of residents of the Cherkasy region with the legislation of Ukraine, as well as to stimulate the work of local authorities in the formation of strategies and measures to improve the situation with cigarette smoking and promote a healthy lifestyle for the population of the region. *Key words:* environmental assessment, tobacco smoking, anti-tobacco legislation, respondent survey, health impact, recommendations for improving the situation.

Постановка проблеми. У 2012 році набув чинності Закон України № 4844-VI від 24 травня 2012 року, що вносив зміни до законодавства щодо заборони тютюнопаління у певних громадських місцях, зокрема в приміщеннях підприємств, уста-

нов, закладів громадського харчування, готелів та гуртожитків. Цей закон також передбачав повну заборону реклами тютюнових виробів, що набула чинності 17 вересня 2012 року, та запровадив друк графічних попереджень про шкоду для здоров'я на

© Папач В. В., Жицька Л. І., Хоменко О. М., Бондаренко Ю. Г., Свояк Н. І., 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

пачках цигарок [1]. Законом передбачено заборону куріння тютюнових виробів в усіх громадських приміщеннях, у місцях загального користування житлових будинків, на дитячих майданчиках, на вокзалах, у транспорті та на зупинках тощо (стаття 13 цього Закону), а також визначено фінансові санкції для суб'єктів господарювання і громадян у разі порушення норм законодавства.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) доводить, що звичка палити належить до основних причин смертності в сучасному світі, а тютюнопаління має характер глобальної епідемії, яка щорічно забирає до семи мільйонів людських життів і випереджає онко- та серцево-судинні захворювання [2, 3]. Тютюнопаління впливає не тільки на якість життя, а й завдає величезної системної шкоди усьому організму людини. Адже тютюновий дим, яким курець постійно вдихає, містить значну кількість нікотину, оксиду карбону, піридину, оцтової, мурашиної, масляної і синильної кислот та інші, які, в першу чергу, завдають значної шкоди органам дихання і легеням, є причиною судинно-мозкових, онкологічних та інших захворювань [4].

Фахівці стверджують, що нікотин за кількісним вмістом у тютюновому листку і за силою дії на різні системні органи людини займає перше місце. Його відносять до нервової отрути. Доза 0,01–0,08 г такої отрути є смертельною і однієї краплі нікотину буде достатньо, щоб викликати тяжке отруєння. До того ж під час паління однієї цигарки в дим переходить 8 мг нікотину. Четверта частина цього токсину попадає в альвеоли легень, а звідти проникає через альвелярно-капілярну перегородку в кров [5, 6]. Вплив на нервову систему характеризується зниженням працездатності, характерним тремтінням рук, ослабленням пам'яті. Згубна дія впливу нікотину на статеві залози, сприяє розвитку статевої слабкості у чоловіків (імпотенції). До того ж, чоловіки, які палять, потерпають від цього захворювання у 3 рази частіше, ніж ті, які не палять. Жінки, які палять, страждають фригідністю в 2,5 рази частіше у порівнянні з жінками, що не палять. Такі прояви пов'язані з тим, що нікотин призводить до звуження судин статевих органів [7].

Цілий ряд фахових наукових публікацій підтверджують, що матері-курці завдають значної шкоди здоров'ю дітей, спричиняючи респіраторні захворювання, алергію, розвиток залежності та вроджені вади у новонароджених немовлят. Вони попереджають про небезпеку пасивного куріння, коли дитина вдихає тютюновий дим, що містить понад 4000 шкідливих хімічних речовин і, зокрема, канцерогени [8–10].

Вважається, що вживання тютюну є також причиною неінфекційних захворювань, що ведуть до передчасних смертей, яким можна було б запобігти у разі впровадження комплексних заходів, серед яких: заборона реклами, звільнення громадських місць від тютюнового диму, запровадження гра-

фічних попереджень щодо шкідливості паління чи збільшення податків на тютюнові вироби тощо, ефективність яких доведено у багатьох країнах. Саме ці заходи містяться у Рамковій конвенції ВООЗ стосовно боротьби проти тютюну і яка була ратифікована Україною ще у 2006 році [11].

Про необхідність реалізації положень цієї Конвенції було зазначено в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом ще у 2014 році, що є вагомим стимулом продовжувати рух у напрямку боротьби проти тютюну [12]. Тому на сьогодні важливо провадити визначений комплекс заходів, що сприятимуть скороченню вживання тютюну в глобальному масштабі та здійснювати ефективні стратегії, які базуються на даних систематичного обстеження і наукового дослідження питання стану тютюнопаління та шкоди від нього, як на регіональному рівні, так і в країні в цілому.

Актуальність дослідження. Починаючи із 2005 року уряд України запроваджує політику обмеження споживання тютюнових виробів, Закон України № 2899-IV «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення», поширюються інформаційні матеріали про шкоду, якої завдають здоров'ю людини вживання тютюнових виробів і вдихання тютюнового диму, що виділяється під час паління тютюнових виробів, насамперед здоров'ю дітей та молоді, й пропагується здоровий спосіб життя. Та за останні роки поява нових видів вживання тютюну та нікотину не призводить до скорочення паління серед населення, а навпаки відбувається його поширення і особливо серед молоді [13].

У Черкаській області серцево-судинні захворювання, хвороби органів дихання та онкологічні захворювання займають провідні місця серед причин захворюваності та смертності населення. У виникненні серцево-судинних, онкологічних захворювань, хвороб органів дихання значне місце займає і тютюнопаління [14–16]. Більше того, дим від цигарок має здатність впливати на концентрацію токсичних речовин у приземному шарі атмосфери і погіршує стан навколишнього середовища. Тому проведення екологічної оцінки щодо ставлення населення Черкаської області до тютюнопаління та виконання умов анти-тютюнового законодавства є надзвичайно важливими. Адже це допоможе подальшій роботі місцевих органів влади, департаментів, громадських організацій, контролюючих органів, які беруть участь у формуванні стратегій і заходів для подолання тютюнової епідемії та сприяння здоровому способу життя серед населення регіону.

Мета роботи. Метою дослідження є аналіз фактичного стану виконання чинного антитютюнового законодавства у Черкаській області і м. Черкаси та розробка заходів щодо скорочення та припинення споживання тютюну, зниження шкідливого впливу тютюну і нікотину на здоров'я населення.

Методи дослідження. За основу дослідження було взято методи, що використані у матеріалах звіту про глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну [17], які були доповнено та адаптовано до умов регіону. Для проведення оцінки дотримання антитютюнового законодавства у Черкаській області та м. Черкаси використовувались соціологічні методи, серед яких опитування та анкетування і загально-наукові підходи: аналіз, порівняння, оцінювання, узагальнення.

Зокрема, для оцінювання нами було сформовано цілий ряд анкет:

- анкета обстеження інфраструктурних об'єктів щодо дотримання антитютюнового законодавства;
- опитувальна анкета щодо дотримання антитютюнового законодавства для населення;
- опитувальна анкета щодо дотримання антитютюнового законодавства для учнів старших класів ЗЗСО;
- опитувальна анкета щодо дотримання антитютюнового законодавства для учнів середніх класів ЗЗСО.

В області анкети обстеження об'єктів щодо дотримання антитютюнового законодавства заповнювали жителі м. Черкаси, а також мешканці Черкаської, Уманської, Золотоніської, Чигиринської, Тальнівської об'єднаних територіальних громад.

Новизна. Новизною роботи є те, що такі масштабні дослідження стосовно дотримання вимог Закону України № 2899-IV «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення», який набув чинності в Україні з 11.07.2023 року, в Черкаському регіоні проводились вперше. Ініціаторами проведення були Державна установа «Черкаський обласний центр контролю та профілактики хвороб МОЗ України» у співпраці з Черкаським державним технологічним університетом.

Опитування громадян відбувалось на зупинках громадського транспорту, дитячих майданчи-

ках, територіях закладів охорони здоров'я, а також у освітніх закладах (школи, ліцеї), торговельних закладах (супермаркети, магазини, кіоски) тощо. Всього було обстежено 295 об'єктів, із яких 105 у місті Черкаси та 134 в межах територіальних громад, а також зупинках громадського транспорту.

Результати досліджень. Результати досліджень, проведені в м. Черкаси виявили, що на 32-х зупинках громадського транспорту практично немає попереджувальних знаків стосовно заборони паління, у 33,4 % випадків зафіксовано факти паління громадян і у 44,3 % випадків виявлено залишки тютюнових виробів (рис. 1).

Обстеження об'єктів громадського харчування та дитячих майданчиків у місті виявило відсутність табличок із текстом «Паління, вживання, використання тютюнових виробів (ТВ), електронних цигарок, пристроїв для споживання ТВ без їх згоряння, кальнів заборонено!» у 33-х закладах, що становить 93,1 %, а на території 22-х дитячих майданчиків спостерігалися факти паління у 27,6 % випадків, не зважаючи на те, що палити заборонено (рис. 2).

Анкетування населення територіальних громад Черкаської області та обстеження об'єктів на предмет дотримання антитютюнового законодавства проводилось у Черкаській, Уманській, Золотоніській, Чигиринській і Тальнівській об'єднаних територіальних громадах. Зведені результати представлено на рис. 3.

Аналіз показав, що у 21-му закладі громадського харчування відсутні таблички із текстом «Паління, вживання, використання ТВ, електронних цигарок, пристроїв для споживання ТВ без їх згоряння, кальнів заборонено!». Попри те, що в переважній більшості співробітники закладів знають про заборону паління у приміщеннях, 83,9 % закладів не дотримуються вимог чинного законодавства.

На 13 зупинках громадського транспорту територіальних громад практично немає попереджувальних знаків про заборону паління, факти ж

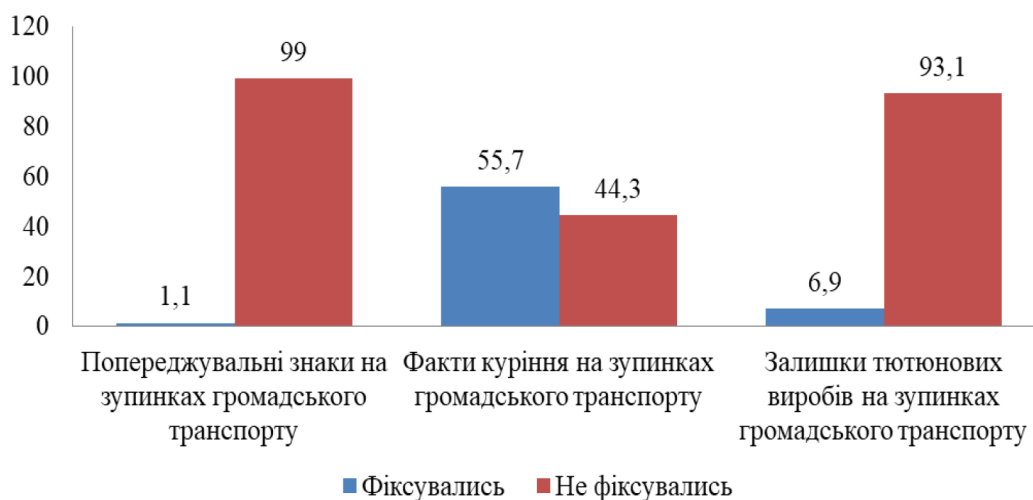

Рис. 1. Результати обстеження зупинок громадського транспорту, %

Рис. 2. Результати обстеження закладів громадського харчування та дитячих майданчиків

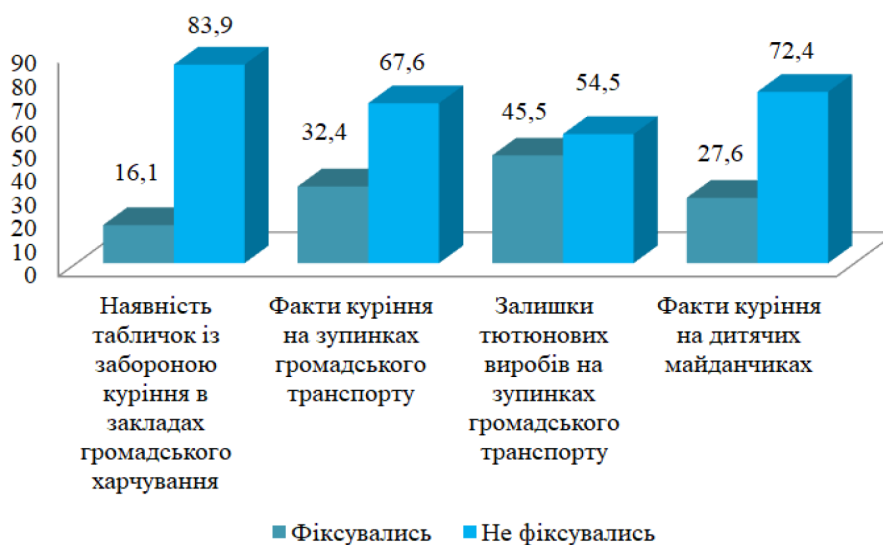

Рис. 3. Результати обстеження об'єктів в територіальних громадах Черкаської області, %

паління було зафіксовано у 32,4 % випадків. На зупинках також було виявлено залишки тютюнових виробів, що становить 45,5 %. Обстеження дитячих майданчиків, де паління заборонено, показало, що на 14-ти з них спостерігалися факти паління, що складає 27,6 %.

В анкетуванні узяли участь також учні старших класів загальноосвітніх шкіл області, складено 8267 анкет. Анкетування показало, що старшокласники обізнані щодо прийнятого антитютюнового законодавства. Разом з цим, частка курців складає 5,6 % від загальної кількості опитаних. Інтенсивність паління цигарок серед виявлених курців подано на рис. 4.

Рисунок відображає розподіл курців за кількістю викурених цигарок: 27,2 % викурюють одну пачку в день, 32,2 % – менше однієї пачки, 40,6 % – одну пачку на тиждень. Опитування виявили також причини паління. Як стверджують учні, серед причин вживання тютюнових виробів, 64,6 % роблять це з цікавості, 16,1 % – для зняття нервового напру-

ження, 12,2 % – за порадою друзів, 7,1 % – вважають це модним. Натомість, 94,7 % учнів вважають паління шкідливим для здоров'я, а 5,3 % – ставляться до їх шкоди скептично. Дослідженнями також встановлено, що 71,9 % вважають заходи школи стосовно антитютюнової пропаганди ефективними і 69,7 % тих учнів, що палять, мають намір кинути палити, а 58,1 % школярів впливають на близьких і вмовляють їх відмовитись від паління.

В анкетуванні взяли участь також учні середніх класів закладів загальної середньої освіти, складено 3874 анкет. Результати їх аналізу показали, що 72,6 % опитаних не палять і 50,9 % учнів отримують достатньо інформації щодо паління. Разом з цим, 60,4 % учнів не вказують причину їхнього паління, а 72,7 % учнів не приховують свою звичку палити. Також 38,4 % з них зізнались, що від паління можна утриматись, але для них це є складним. Серед опитаних 50 % учнів повідомили, що члени їх сімей не мають шкідливої звички палити, 58,4 % учнів вказали на ризику пасивного паління і шкоду для самих курців.

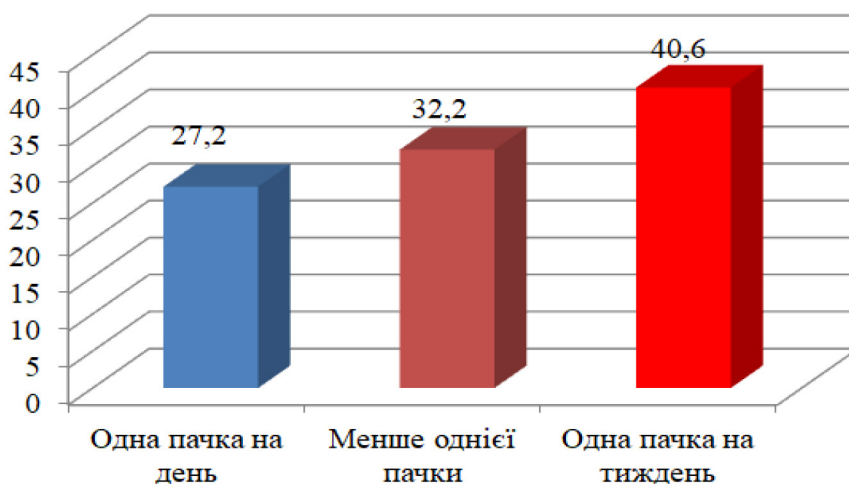

Рис. 4. Діаграма інтенсивності паління серед школярів, які палять, %

Аналіз результатів анкетування вказує на те, що більшість учнів не палять і визнають шкоду від паління, але значна частина тих, хто палить, не розкриває причин цієї шкідливої звички (рис. 5).

Важливо зазначити, що із 3874 проаналізованих анкет, учні, які не палять, становлять 2812 осіб, але тільки 51 % опитаних (1972 учні) вважають, що отримують достатньо інформації щодо шкідливості паління цигарок.

Під час опитування осіб старшого віку від 18 до 70 років в опитуванні взяло участь 75 осіб. Особи віком від 18 до 60 років становлять 92,0 %, 8,0 % опитаних – люди старшого віку, серед них 48,0 % складають жінки і 52,0 % – чоловіки. Результати опитування їхньої думки щодо паління цигарок та вживання тютюну подано на рис. 6.

Як показують дані рис. 6, більше 30 % опитаних респондентів виховують більше однієї пачки сига-

рок на день і тільки 8,7 % респондентів вважають, що паління є шкідливим для здоров'я. Разом із цим, опитування показало, що 87 % респондентів визнають, що паління електронних цигарок, систем нагрівання тютюну та кальяну викликають різного роду захворювання, а пасивне паління є ще більш небезпечним для здоров'я людини і особливо дітей. Тому 82,6 % учасників опитування визнають, що завдяки прийнятим заходам, визначені громадські місця та приміщення стануть комфортнішими, а навколишнє середовище чистішим.

Анкетування також засвідчило пасивне поведіння людей по відношенню до курців, а саме 30 % респондентів зазначають, що у разі паління особи у забороненому місці відійдуть від курця й не вживатимуть жодних заходів. Також 60 % учасників опитування зізнались, що часто спостерігали паління цигарок на зупинках громадського

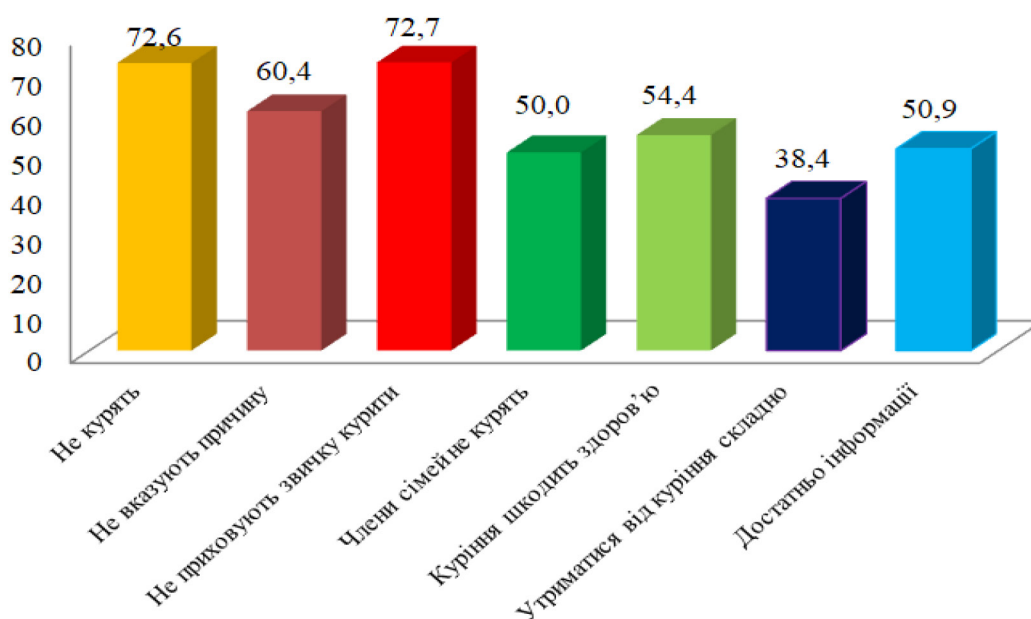

Рис. 5. Основні показники анкетування учнів середніх класів шкіл Черкаської області, %

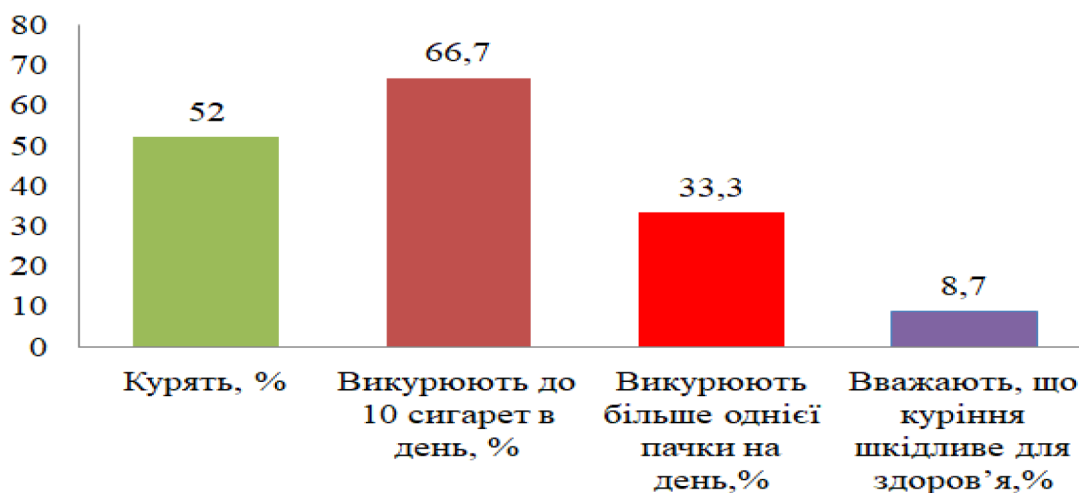

Рис. 6. Основні показники анкетування серед дорослого населення Черкаської області, %

транспорту та у під'їздах, приміщеннях загального користування та на дитячих майданчиках, але не реагували. Серед причин такої поведінки 52,2 % зазначають, що не спостерігали інформацію стосовно оновлення антитютюнового законодавства і не обізнані з новими правилами та заходами проти тютюнопаління.

Подальші екологічні обстеження територій та приміщень виявили, що у перевірених навчальних закладах (СЗОШ, ПТУ та ЗВО) випадки невідповідності вимогам чинного законодавства на табличках із попередженням про заборону паління становлять 79,3 %. У 69 % випадків відсутній графічний знак, а у 79,3 % – відповідний текст про заборону паління. Точки продажу тютюнових виробів у 63 % випадків знаходились біля зупинок громадського транспорту, а 15,6 % – поблизу закладів освіти, тому встановлення фактів паління у 43 % випадків й виявлення недопалків у 46,2 % випадків спостерігалось саме біля них. У 51 % обстежених закладів охорони здоров'я відсутні графічні знаки про заборону паління, а у 73,1 % – відповідний текст.

Високий рівень порушень є фактом недостатньої ефективності заходів контролю та низьку відповідальність суб'єктів господарювання за дотриманням антитютюнового законодавства.

Для покращення ситуації нами розроблені рекомендації, серед яких:

- збільшення кількості планових та позапланових перевірок, особливо в закладах із високою відвідуваністю;
- запровадження постійного моніторингу щодо дотримання антитютюнового законодавства та популяризації бездимного середовища;
- проведення навчань для власників та персоналу закладів громадського харчування м. Черкаси, співробітників навчальних закладів, учнів та здобувачів вищої освіти й керівництва щодо вимог антитютюнового законодавства (бесіди, зустрічі, презентації тощо);

– розповсюдження інформаційних матеріалів стосовно штрафів та наслідків порушень;

– ініціювання підвищення розміру штрафів за порушення антитютюнового законодавства з метою підвищення їхньої ефективності;

– здійснення контролю за питаннями включення до навчальних програм та освітньо-професійних програм усіх навчальних закладів Черкаської області, незалежно від форми власності, спеціальних тем про шкоду для здоров'я людини паління тютюнових виробів чи інших способів їх вживання, насамперед для дітей та молоді, а також про перевагу здорового способу життя;

– включення у програми підготовки медичних, фармацевтичних, соціальних і педагогічних працівників спеціальних тем стосовно засобів і заходів профілактики та припинення вживання тютюнових виробів.

Важливою також є робота щодо заборони реклами, стимулювання продажу та спонсорства тютюнових виробів.

Висновки. Екологічна оцінка стану територій та різного роду приміщень показала, що тютюнопаління наносить шкоду навколишньому середовищу та сприяє його забрудненню, є додатковим джерелом викиду токсичних речовин у довкілля, що безпосередньо та опосередковано впливає на здоров'я населення. Рівень дотримання антитютюнового законодавства в Черкаській області у 2025 році залишається незадовільним із порушеннями у 80 % обстежених об'єктів. Серед найпоширеніших порушень – куріння у заборонених місцях, на дитячих майданчиках, на зупинках громадського транспорту та відсутність належних попереджувальних знаків.

Значна частина закладів громадського харчування, зупинок транспорту, вокзалів, дитячих, медичних та освітніх закладів не забезпечені наочною інформацією (графічними знаками та текстами) щодо заборони паління відповідно до чинного законодавства.

Незважаючи на законодавчу заборону, паління спостерігається на терасах закладів громадського харчування, на зупинках громадського транспорту, на вокзалах, на дитячих майданчиках, на територіях медичних і освітніх закладів.

Низька відповідальність суб'єктів господарювання та недостатній контроль є також серед основних причин ситуації, що склалася. Тому перспективи для подальших досліджень цього питання є очевидними.

Розроблені нами рекомендації для покращення ситуації з обізнаністю мешканців Черкаської області із Законом України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення», також стимулюватимуть роботу місцевих органів влади у формуванні стратегій і заходів для покращення ситуації із тютюнопалінням та сприятимуть здоровому способу життя населення регіону.

Література

1. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України від 24 травня 2012 № 4844-VI. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2899-iv-3237/> (дата звернення 24.09.25).
2. Тютюнопаління – фактор ризику виникнення неінфекційних хвороб. *Новини ЦКПХ*: веб-сайт. URL: <https://zt.cdc.gov.ua/news/tyutyunopalinnya-faktor-ryzuku-vynyknennya-neinfektsijnyh-hvorob> (дата звернення 24.09.25).
3. Тютюнопаління або повільна смерть. *Карітас Київ*: веб-сайт. URL: <https://caritas.kyiv.ua/2011-04-08-15-55-34/> (дата звернення 24.09.25).
4. Рудавка С. І. Соціально-економічні проблеми тютюнопаління в країні та сучасні підходи у їх вирішенні. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2016. Т. 20. № 2. С. 513–518.
5. Апончук Л. С., Шевчук Т. Я., Пикалюк В. С., Шварц Л. О., Усова О. В. Вплив тютюнопаління на показники артеріального тиску в жінок та прояв їх реактивності у відповідь на випалювання чергової сигарети. *Наукові читання імені О. О. Богомольця: матеріали наук.-практ. конф. з міжн. участю, присвяченій 140-річчю з дня народження академіка О. О. Богомольця*, 24.05.2021 р. Київ : НМУ імені О. О. Богомольця, 2021. С. 94–95.
6. Апончук Л. С., Шевчук Т. Я. Науково-методологічні дослідження впливу тютюнопаління на функціональний стан жіночого організму: монографія за результатами завершених у 2018 році наукових досліджень і розробок. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2022. 137 с.
7. Пікас О. Б. Про стан куріння цигарок у сучасних умовах, його вплив на виникнення захворювань в організмі людини. *Буковин. мед. вісник*. 2015. № 6 (4). С. 227–230.
8. Коваленко Д. А. Негативні наслідки впливу вторинного тютюнового диму на здоров'я дітей перших п'яти років життя. *Спеціалізований рецензований науково-практичний журнал «Здоров'я дитини»: Клінічна педіатрія*. 2022. Вип. 17. № 2. С. 78–84.
9. World Health Organization; WHO Regional Offis for Europe. WHO report on the global tabako ehidemis, 2015. 204 p.
10. Eriksen M., Mackay J., Schluger N., Gmeshtapeh F., Drope J. The Tobacco atlas. 5th ed. Atlanta, GA: American Canser Socsety; 2015. 88p.
11. Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну. (Конвенцію ратифіковано Законом № 3534-IV (3534-15) від 15.03.2006). *Офіційний портал Верховної Ради*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text (дата звернення 24.09.25).
12. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasiyu> (дата звернення 24.09.25).
13. Стойка О. О., Чумак С. П. Аналіз впровадження політики заборони вживання нікотину та тютюну в Україні. *Актуальні питання громадського здоров'я та екологічної безпеки України: Медико-екологічні та соціально-економічні детермінанти здоров'я*: зб. тез доп. наук.-практ. конф. з міжн. участю (XX Марзєєвські читання). Київ : Державна установа «Інститут громадського здоров'я ім. О. М. Марзєєва Національної академії медичних наук України, 2024. С. 93.
14. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Черкаській області у 2023 році / *Управління екології та природних ресурсів Черкаської обласної державної адміністрації*. Черкаси, 2024. 227 с. URL: <https://ck-oda.gov.ua/ekologiya/> (дата звернення 24.09.25).
15. Жицька Л. І., Хоменко О. М., Папач В. В., Видра Н. М. Екологічна оцінка забруднень атмосфери та кумулятивних ризиків для здоров'я населення. *Екологічні науки*. 2025. № 1(58). С. 49–57. URL: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.1-58> (дата звернення 24.09.25).
16. Показники здоров'я населення та діяльності установ охорони здоров'я за 2020-2021-2022 роки. Статистичний довідник у двох частинах. *Управління охорони здоров'я Черкаської обласної державної адміністрації. комунальний заклад «Черкаський обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики» Черкаської обласної ради*. Черкаси, 2023. 162 с.
17. Глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну (Global Adult Tobacco Survey – GATS) (укр. мова). *Звіт МОЗ, Україна 2017*. Київ, 2017. 240 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025